

wym, ale o dużej istotności dla teorii wzorców literalności i figuratywności, jest też kwalifikacja określonych procesów i produktów do jednej lub drugiej grupy zachowań werbalnych, bowiem historycznie ukształtowane, konwencjonalne wzorce mowy figuratywnej nie mogą stanowić teoretycznej ramy dla procesów metaforyzacji z tego choćby względu, że znaki i typy figuratywne mogą być konstruowane za pośrednictwem np. odpowiedniego użycia wyrażań funkcyjnych w połączeniu z grupą nominalną i werbalną, na co wskazała wyraziście A. Wierzbicka w jeszcze innej, niż wcześniej tu przywołana, książce poświęconej kategorii wyrażań funkcyjnych (*Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*, Berlin-New York 1991).

Mimo niedostatecznej, jak się wydaje, teoretycznej i eksplikacyjnej podstawy, atrakcyjność koncepcji R. W. Gibbsa polega na przełamaniu pewnego stylu myślenia o języku poetyckim jako o efekcie wyłącznie językowego zachowania. Medium poetyckości może bowiem stanowić zgodnie z hipotezą autora sam umysł, którego działania będą reinterpretowane bądź to kreacjami poetyckimi (w tradycyjnym sensie dziełami literackimi), bądź naukowymi, bądź też zbiorem niewerbalnych odniesień do rzeczywistości pozajęzykowej. Wyobrażenia poetycka i mowa figuratywna zmieniają zatem w znaczący sposób swój status epistemologiczny i paradygmatyczny, zostają bowiem włączone w continuum ludzkiego zachowania jako powszechnie manifestujący się paradygmat antropologiczny, nie zaś jedynie jako specyficzna dla określonej grupy podmiotów kompetencja, wyrażająca się w zachowaniach twórczych, uprzedmiotowionych w konkretnych dziełach literackich.

Joanna Ślósarska

LITTERARIA HUMANITAS III, ZÁPAD - VÝCHOD, GENOLOGICKÉ STUDIE, ÚSTAV SLAVISTIKY NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ MASARYKOVY UNIVERZITY, Brno 1995, s. 176.

Prężne środowisko brneńskich badaczy zainteresowanych porównawczą analizą rodzajów i gatunków literackich w literaturach słowiańskich i zachodnioeuropejskich wydało kolejny zbiór prac, skupionych głównie na genologicznej analizie struktury literackiej i procesu historycznoliterackiego, szczególnie zaś na zagadnieniach morfologii i topiki tekstu narracyjnego, głównie powieści i małych form narracyjnych.

W dwóch pierwszych rozprawach opublikowanego tomu pojawiają się reminiscencje antyczne. Dagmar Bartoňková (*Prosimetrum in „Naturales Quaestiones” di Seneka*, s. 5-17) zwraca uwagę na wzrost zainteresowania problematyką prosimetrum, przypominając iż w Czechach na doniosłość tego problemu wskazywał już w 1925 r. J. Ludvikovský. Sama natomiast koncentruje się na dziele Seneki Młodszego, który używał prosimetrum na szeroką skalę, gdy twierdzenia wyrażane w formie prozatorskiej dokumentował wierszem.

Jana Nechutová (*Žánrové proměny středověké konsolace*, s. 18-24) rozważa pojęcie konsolacji, nawiązując do jej patrystycznej i średniowiecznej tradycji, a także do pokrewieństwa z antycznym epiciedium, z etyką stoików i retoryką sofistów. Autorka przypisuje też duże znaczenie Boecjuszowi, który zajmował się ludzkim cierpieniem i przedstawiał je także w kontekście zagadnień filozoficznych i moralnych. Literatura konsolacyjna i jej gatunek - planktus osiąga wysoki punkt rozwoju w średniowiecznych Czechach, czego dowodem może być niemiecki tekst *Ackermann aus Böhmen*, czy też czeski *Tkadleček*.

Na związki literaturoznawstwa czeskiego i włoskiego wskazuje Ivan Seidl (*Genesi e affermazione dei generi letterari in Italia nel periodo tra l'umanesimo e il manierismo*, s. 25-36), omawiając najpierw obszernie kształtowanie się pojęcia gatunku literackiego w XV i XVI w. we Włoszech, na które wpłynęły czynniki ogólne (opozycja: swoboda-dyscyplina), językowe (kodyfikacja reguł języka narodowego a powstawanie kanonu gatunkowego) literackie, (rola Dantego, Petrarcki, Pietra Bembo, autorów antycznych, *Poetyki* Arystotelesa), a także - polityczne i religijne. W drugiej części rozprawy jest mowa o działaniu tych czynników w Królestwie Czeskim. Autor zwraca uwagę na odmienną sytuację polityczną, społeczną, ekonomiczną, religijną (husycyzm a następnie protestantyzm czeskiej elity intelektualnej XVI w. jest bardziej zorientowany na Wittenbergę niż na Rzym), a także na około 80-letnie opóźnienie z jakim włoskie wpływy kulturalne docierają na ziemię czeską. Wszystko to powoduje, że próbom kodyfikacji języka (np. pierwsza gramatyka j. czeskiego Jana Blahoslava (1571 r.) powstała pod wpływem Bemba, Horacego i teorii językowych Lorenza Valli) nie towarzyszy tak intensywna kodyfikacja literatury.

Dla odmiany - dwie następne prace poświęcone są związkowi literaturoznawstwa czeskiego i francuskiego. W artykule *Du scénario onirique au rêve fantastique*, (s. 37-45) Jiří Srámek podejmuje problematykę oniryzmu i fantastyki w literaturze XIX-wiecznej, powołując się na utwory Balzaka, Nodiera, Nerval, Gautiera, Merimégo i Maupassanta. Od czasów romantyzmu element oniryczny wchodzi w związki z rozwijającą się wtedy szczególnie literaturą fantastyczną. Srámek podkreśla ważność „scenariusza onirycznego” dla pojawienia się i rozwinięcia pierwiastka fantastycznego. W większości przywołanych tekstów cho-

dzi nie tyle o sam sen, co o wprowadzenie szczególnej atmosfery dziwności i niezwyczajności. Wśród tematów, jakie wprowadza i motywuje element oniryczny, autor omawia między innymi motyw rozdobojenia jaźni oraz snów o charakterze antycypacyjnym i profetycznym, które generują akcję zmierzającą w kierunku odkrycia ich klucza interpretacyjnego.

Jaroslav Fryčer (*Le roman tchèque au milieu du XIX siècle*, s. 46-56) ukazuje zwięźle sytuację literatury czeskiej po 1848 r. a zwłaszcza rolę historii i teorii literatury. O ile w zakresie programów twórczości literackiej zaznacza się wtedy przejściowy zastój, to zagadnienia ogólnoliterackie stają się przedmiotem licznych rozważań. Obejmują one zarówno prace o charakterze bibliograficznym i porządkującym (np. J. Jungmann), jak też opracowania dotyczące stosunków pomiędzy literaturą czeską a innymi literaturami, zwłaszcza zachodnioeuropejskimi. Autor podkreśla też, że dzięki przekładom pogłębioną znajomość literatur obcych (nie-słowiańskich) przestaje się z wolna traktować jako czynnik negatywny wobec żywych wówczas tendencji patriotycznych, a uznaje się za niezbędny warunek wzbogacania literatury narodowej. Problematykę tę podejmował Karel Sabina (1813-1877), krytyk o wielkiej erudycji, autor licznych prac krytyczno-historycznoliterackich. Jedną z nich jest studium *Sur le roman*, w którym podejmuje on ocenę powieści czeskiej z lat 50-tych XIX w. i ukazuje jej rozwój i przekształcenia na tle powieści europejskiej, zwłaszcza francuskiej, która jego zdaniem „przedstawia najbardziej różnorodny i dynamiczny obraz przemian tego gatunku w przeszłości”.

Wątek powiązań między powieścią rosyjską a wpływami zachodnioeuropejskimi pojawia się w pracy Ivo Pospíšila (*Probléma vzniku románu i gieny zisa ruskowo romana*, s. 57-74). Autor przedstawia w zarysie historię i typolo-

gię tego gatunku, traktując go jako strukturę wielowarstwową i opartą na wielu źródłach, która odradza się wciąż na nowo na bazie określonego mechanizmu transformacyjnego. Powieść rosyjską cechują antynomie typowe w ogóle dla kultury tego kraju: pogaństwo - chrześcijaństwo, chrześcijaństwo wschodnie i - zachodnie, Rosja - Azja, Rosja - Europa, staroobrzędowcy - zwolennicy reform, słowianofile - okcydentaliści, antynomie artykułujące się następnie w literackich motywach: dom - świat, natura - kultura, stare - nowe. Ważnym czynnikiem jest dualizm Rosja - Europa. W XVIII w. Rosjanie zaczęli przyswajać wzory kultury zachodniej w jej przejawach zewnętrznych, powierzchniowych, by później (w XIX w.) zwrócić się także ku jej warstwowi głębszym. Nie zapomniano jednak także o źródłach rodzimych, bowiem w staroruskich opowieściach historycznych i wojennych, w hagiografii, a także w folklorystycznych bylinach tkwiły załączki struktur epickich. Struktura rosyjskiej powieści zawiera więc w sobie specyficzną dwoistość, a jako „niechciane dziecko” stała się obiektem licznych eksperymentów, które, paradoksalnie, pomogły jej zająć centralne miejsce w literaturze tzw. „złotego wieku”.

O wprowadzaniu tekstów wierszowanych do form prozatorskich rozprawia Danuše Kšicová (*Mezi poezií a prózou*, s. 75-89). Dostrzegając źródła tego chwytu w rękopisach starogreckich powieści autorka odnajduje bogaty materiał na jego temat w czasach nowożytnych, zwłaszcza w romantyzmie i neoromantyzmie. Łączenie poezji i prozy wiąże się wówczas z szeroko rozumianą swobodą twórczą, która obejmuje także procesy synkretyzacji gatunków czy syntezy sztuk. W rozprawie D. Kšicovej przewijają się nazwiska teoretyków i praktyków tych tendencji: F. W. J. Schelling, F. Schiller, bracia Schległowie, G. W. F. Hegel, W. Bieliński, M. Lermontow, D.

Mereżkowski, M. Gorki, W. Lotman, E. Staiger, a w zakończeniu rozważań autorka przywołuje epilog z *Doktora Żiwago* B. Pasternaka, gdzie cytowane wiersze pełnią funkcję wszystko odkupiającego katharsis.

Następne trzy prace łączy wspólny motyw badawczy: penetracja podmiotowego poznania usytuowanego wobec tzw. kryzysu wartości, jaki staje się udziałem XX-wiecznej rzeczywistości.

Josef Dohnal (*Vnitřní svět literární postavy jako těžiště uměleckého odrazu na počátku 20. století*, s. 90-97) skupia uwagę na przełom XIX i XX w., na naturalizm i symbolizm w Niemczech i w Rosji, na literackie artefakty jako fenomeny ludzkiego przeżywania, których wzorem jest pisarstwo F. Dostojewskiego. W utworach S. N. Sergiejewa-Censkijego, F. Sologuba, G. Heyma i A. Stramma badacz dostrzega motyw integralnej autonomii psychicznej podmiotu i jego subiektywnej wizji świata przynoszącego poczucie bezsilności i egzystencjalnego zagrożenia, wiodącym w następstwie ku daremnemu poszukiwaniu pomocy, bądź też ku fascynacji złem i stanom traumatycznym.

Tragiczne wydarzenia początku XX wieku autor kolejnego artykułu (Miroslaw Mikulaszek, *Gnosticzkij mit w ewolucji romana pierwszej trzecie XX wieku*: A. Biełuj, G. Giesse, W. Nabokow, M. Bułhakow, s. 98-124) traktuje jako źródło odrodzenia się mitu gnosticznego, w którym chaos, zło i dysharmonia to napędowe siły historii. Kosmologia gnosticzna wychodzi od antynomii zasad dobra i zła, od dualizmu ducha i materii, kontrastu świata widzialnego (materialnego) i ukrytego (duchowego, boskiego), poszukuje odpowiedzi na odwieczne pytania ludzkości, zaleca głęboką kontemplację jako sposób na ucieczkę człowieka z „więzienia obiektywnego świata” w wyższą sferę bytu absolutnego. Rolę takiej kontemplacyjnej refleksji podjęła

powieść-mit. Przedmiotem tych powieści jest magiczna fikcja, której substancję tworzy zuniwersalizowana metafora będąca wyrazem podmiotowego izolowania się od świata realnego. Utwory takie reinterpretują rzeczywistość, wyjaśniając „historyczne istnienie” ludzkości jako część składową nieskończonego czasu kosmicznego. W *Petersburgu* A. Biełego „misterium ludzkich kryzysów” wyraża mroczne przecucie chaosu. Ostrzeżenie przed rewolucją bez Ducha. Bazę struktury mitycznej *Petersburga* stanowi oniryczny świat z imaginacyjnym czasem i halucynacyjnymi „przebiciami” realności w irrealność, przejściami planu fizycznego w plan astralny. W *Wilku stepowym* H. Hessego główny bohater, pisarz zbłąkany i samotny w obcym i niezrozumiałym świecie, uosabia wędrującą duszę, która poszukuje „wiecznego domu” i „królestwa poza czasem”. Więzienie, w którym znalazł się Cyncynat C. (w powieści W. Nabokova *Zaproszenie na egzekucję*), to „więzienie duszy”. Jednocześnie – więzienie to i całe otoczenie bohatera to tylko „pozorny świat pozornych rzeczy”, a odejście Cyncynata z pseudorealnej rzeczywistości i poznanie, jakie osiąga wykazują związki z mitem gnostycznym. Podobnie u Bułhakowa (w powieści *Mistrz i Małgorzata*). Tam też pojawia się motyw wędrowki twórczego ducha i poszukiwania wyjścia ze ślepych zaułków bytu. Poprzez swoje dzieło tytułowy Mistrz przechodzi od „porządku naturalnego” do „ponadnaturalnego” w sferę sakralną, związaną z boską istotą (Jezua) i w sferę irracjonalnej siły uosobionej w tajemniczym magu (Woland), gnostycznym Demiurgu, pośredniku między ziemią i bóstwem. Gnostycyzm odrzuca agresywne dążenie człowieka do „tworzenia historii” i władania światem w stronę mistycznej kontemplacji i głębokiego poznania człowieczego bytu. Powieść-mit wyznacza drogę do przezwyciężenia kryzysu sztuki początku

XX-go wieku i do sztuki teurgicznej.

Pochodzące z końca lat 80-ych teksty tytułowe K. Kardini-Pélikanová (w artykule: *Ocalić podmiotowość. Para-epistolarne formy w polskiej i czeskiej prozie współczesnej [na przykładzie „Listów do Jerzego” M. Kuncewiczowej i „Huraganu listopadowego” B. Hrabala]*, s. 125-147), sytuuje w kontekście rozwiniętego postmodernizmu, którego charakterystyka stanowi przedmiot wstępnych rozważań. Postmodernizm – to utrata centrum, apologia „freeplay”, zamglenie identyfikacji subiekta, trudności w komunikacji interpersonalnej, utrata przez człowieka związku z historią, światem i samym sobą. Tendencje te powodują ucieczkę w intymizm, a w konsekwencji – rozwój literatury o zacięciu autobiograficznym z imperatywem samopoznania i z bohaterem „nieukończonym”. Omawiane utwory oparte są na konwencji epistolarnej, a w ich pozornie prostym układzie komunikacyjnym autorka rozprawy potrafi dostrzec skomplikowaną sytuację nadawczo-odbiorczą, przedstawioną zresztą z niezwykłą precyzją badawczą i interpretacyjnym kunsztem. W tekstach obydwójka autorów K. Kardini-Pelikánová ukazuje, przy zarysowujących się różnicach (introwertizm Kuncewiczowej i ekstrawertyzm Hrabala), wspólną im tematykę egzystencjalną, zawartą w lirycznej percepcji świata, oscylującej na pograniczu prawdy i wyobraźni, z rozchcianą perspektywą widzenia, „pełną półcieni, niedpowiedzeń i pytań”. Obojga pisarze przenikają mroki dramatu istnienia, tajemnicę świata i sytuację człowieka na ziemi, oboje też odznaczają się niezwykłą wrażliwością egzystencjalną.

Halina Binova (*Russkije antiutopii konca XX wieku i ich żanrowyje modyfikacji*, s. 148-160), na wstępie swych rozważań konstatuje myśl, że jest gorzkim paradoksem rosyjskiej rzeczywistości wzajemne egzystowanie utopii i antyutopii, co oznacza bądź to głoszenie optymizmu

stycznych haseł komunistycznych o tzw. „światlanej przyszłości”, bądź to literackie ewokacje motywów kompromitujących te założenia a przejawiających się w pesymistycznej wizji świata, nasyconej sarkazmem i ironią. Przełomem był 1987 r. kiedy uchylono zakaz rozpowszechniania „nieprawomyślniej” literatury, kiedy do rąk czytelnika wróciły zarówno dzieła rodzime jak i obce (Zamiatin, Ształamow, Bułhakow, Orwell, Huxley). Dalsze rozważania poświęcone są antyutopii współczesnej, którą reprezentują autorzy - A. Kabakow, W. Rybakow, W. Makanin, L. Pietruszewska i E. Charitonow. W swoich utworach konstruują oni pesymistyczny model przyszłości, wolny od wszechogarniającego optymizmu. Dzieła te różnią się natomiast ze względu na sposób ujęcia tematu, styl, tonację i rodzaj uzdolnień autorskich.

Tom zamyka praca Drahomiry Vlašínovej (*Próza mezi baladou a groteskou*, s. 162-173). Termin ballada zmieniał swe znaczenie na przestrzeni wieków. Oznaczała narodowe szkockie pieśni taneczne, potem posępne liryczno-epickie poematy z elementami fantastyki i tragedii. Później rozszerzyła swe znaczenie, nawet proza, zawierająca cechy wierszowanego utworu balladowego, mogła stać się balladą. Utwór J. Otčenaška *Romeo, Julia i ciemność* jest zdaniem autorki znakiem wspaniałego powrotu tej formy do literatury czeskiej. Jednak w swoim studium D. Vlašínová koncentruje się przede wszystkim na trzech pisarzach: L. Fuks, V. Körner i V. Šladková. Są oni wybitnymi przedstawicielami prozy balladowej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, a analiza ich dzieł potwierdza, że ballada traci szereg typowych cech gatunku, by, z drugiej strony, wzbogacić się o elementy nowe, takie jak przede wszystkim groteska, a ponadto ironia i dotyczące bohatera - niepokój egzystencjalny i niepewny status społeczny.

Omówiony zbiór, zredagowany pod

przewodnictwem brneńskich profesorów - Mirosława Mikulaška i Ivo Pospíšila obejmuje bogaty wachlarz zagadnień historyczno-teoretycznoliterackich, egzemplifikowanych literaturą o dużym rozrzucie czasowym i przestrzennym, a w zakresie metodologicznym charakteryzujący się szeroką perspektywą badawczą (składają się na nią zarówno syntezy i analizy, studia porównawcze i typologizujące, ujęcia genetyczno-strukturalne i hermeneutyczne). Wszystko to wzbogaca walor poznawczy tomu, który stanowi cenną i ważną pozycję w naukowym piśmiennictwie genologicznym.

Bogdan Pięczka

HENRYK MARKIEWICZ,
*TEORIE POWIEŚCI ZA GRANICĄ.
 OD POCZĄTKÓW DO SCHYLEKU XX
 WIEKU. (THEORIES OF NOVELS
 ABROAD. FROM THE BEGINNINGS
 TO THE DECLINE OF 20th CENTURY).*
 Wydawnictwo Naukowe PWN,
 Warszawa 1995, s. 567.

The book *Theories of Novel Abroad* written by Henryk Markiewicz is probably the first work of this type in the world-wide literary study. The author himself confirms that his book undertakes the attempt to present "a synthetic draft showing the whole progress of the theory of novel in comparative perspective" unlike to other, not completed or monographic elaborations. The evolution of novel and theories accompanying it (also in aesthetics, the theory of epic form and narratology domain) was shown on the example of five main literatures: French, English, German, Russian and American, other examples, going beyond the literatures mentioned above, appear only on condition that they